

УДК 37.013.3

В. В. Ткаченко,
старший викладач
(Національний транспортний університет, м. Київ)
Kurator2011@ukr.net

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАЙ, ВМІНЬ І НАВИЧОК У МАЙБУТНІХ СОЦІОЛОГІВ НА ЗАСАДАХ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

У статті визначено критерії оцінки рівня сформованості особистісних та професійних якостей майбутніх соціологів. Відповідно до наявності компонентів професіоналізму виокремлено рівні сформованості професіоналізму майбутніх соціологів. Охарактеризовано методологічні принципи діагностики компонентів професіоналізму студентів-соціологів. Наведено інформацію щодо теоретичних та емпіричних методів дослідження сформованості компонентів професіоналізму майбутніх соціологів.

Ключові слова: особистісно орієнтований підхід, критерії оцінки сформованості професіоналізму, майбутні соціологи.

Постановка проблеми. Розробка методики особистісно орієнтованого навчання майбутнього соціолога неможлива без критеріїв оцінки сформованості професіоналізму та встановлення відповідних показників. Однією з найважливіших вимог до організації та проведення педагогічного експерименту є визначення критерію тієї властивості, на визначення якої спрямоване дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аспекти професійної підготовки та компоненти професійної освіти розкриваються у дослідженнях О. А. Абдуліної, В. С. Аванесова, О. М. Алексюка, І. П. Андрійчук, В. П. Андрущенка, С. С. Вітвицької, В. Г. Галузинського, С. І. Денисенко, Л. М. Дибкової, О. О. Заболотської, В. А. Козакова, В. І. Лугового та ін. Методологічні та методичні засади професійної соціологічної освіти проаналізовані у працях А. М. Єлсукова, Н. Р. Малікової, О. О. Нестулі, Н. Д. Сорокіної та ін.

Незважаючи на багатоаспектність наукових досліджень, присвячених розвитку особистості загалом і формуванню професійної компетентності майбутніх соціологів зокрема, проблема визначення критеріїв оцінки рівня сформованості особистісних та професійних якостей майбутніх соціологів у науковій літературі висвітлена вкрай слабо, а фахівці в сфері особистісно орієнтованого підходу зазначену проблему взагалі не досліджували.

Саме тому дослідження теоретичних та практичних аспектів розробки комплексу критеріїв ефективності процесу формування професійних знань, вмінь і навичок у майбутніх соціологів у процесі особистісно орієнтованого навчання має великий науковий інтерес.

Метою статті є визначення критеріїв оцінки рівня сформованості особистісних та професійних якостей майбутніх соціологів на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, критерій є ознакою, на основі якої проводиться оцінка або класифікація чого-небудь. З. Н. Курлянд визначає критерій як мірило оцінки, судження; як необхідну та достатню умову проявлення або існування якогось явища чи процесу; вважає, що розгляд будь-якої досліджуваної величини повинен включати в себе не тільки її ознаки, а й критерії, які визначають вираженість тієї чи іншої ознаки в розглядуваному процесі або явищі [1: 43].

Складність процесу дослідження структури і змісту професійної компетентності майбутніх соціологів зумовила необхідність виокремлення нами таких критеріїв: компетентнісний, спеціально-пізнавальний, професійно-культурологічний, мотиваційний. У якості компонентів структури професіоналізму фахівця-соціолога були визначені: 1) професійна компетентність; 2) соціологічний стиль мислення; 3) професійна культура; 4) ставлення до обраної професії. Критерії та структура професіоналізму фахівця-соціолога були розроблені на основі аналізу наукової та науково-методичної літератури [2-5] і враховують специфіку професійної діяльності соціолога та забезпечують діагностику рівнів сформованості професіоналізму у майбутніх соціологів.

Ми співставили визначені нами компоненти структури професіоналізму фахівця-соціолога із вищезазначеними критеріями, для подальшої оцінки сформованості якостей майбутнього соціолога, а саме: професійна компетентність – компетентнісний критерій, соціологічний стиль мислення – спеціально-пізнавальний критерій, професійна культура – професійно-культурологічний критерій, ставлення до обраної професії – мотиваційний критерій.

Кожний критерій розкривається через систему показників, які його характеризують. Компетентнісний критерій:

- 1.1. Сформованість фахової компетенції.
- 1.2. Сформованість інформаційної компетенції.

- 1.3. Сформованість комунікативної компетенції.
- 1.4. Сформованість соціальної компетенції.
- Спеціально-пізнавальний критерій:
- 2.1. Сформованість логіко-технічного мислення.
- 2.2. Сформованість системного мислення.
- 2.3. Сформованість творчого мислення.
- Професійно-культурологічний критерій:
- 3.1. Сформованість науково-гуманістичного світогляду.
- 3.2. Сформованість культури соціологічної праці.
- 3.3. Сформованість духовності і моральності особистості.
- Мотиваційний критерій:
- 4.1. Мотивація професійної діяльності.
- 4.2. Професійна усталеність.
- 4.3. Професійна спрямованість.

Критерієм оцінювання рівнів сформованості професіоналізму ми вважали ступінь прояву кожного елемента визначених нами компонентів за 5-бальною шкалою. У бланках для експертних оцінок виділялися компоненти професіоналізму, що в сукупності характеризують рівні розвитку професіоналізму майбутніх соціологів у процесі особистісно орієнтованого навчання. Кожна характеристика компонентів визначалася за ознаками прояву його елементів кількісно:

- 1 – елемент сформований на початковому рівні;
- 2 – елемент сформований на ресурсному рівні;
- 3 – елемент сформований на імітаційному рівні;
- 4 – елемент професіоналізму сформований на трансформаційному рівні.

Сукупність проявів відповідних елементів визначає сформованість компонентів професіоналізму як середнього арифметичного проявів відповідних елементів.

Рівні сформованості знаходяться в межах:

- 1. Початковий 1,0 3,0.
- 2. Ресурсний 3,1 4,0.
- 3. Імітаційний 4,1 4,7.
- 4. Трансформаційний 4,8 5,0.

Відповідно до наявності компонентів професіоналізму ми виокремили рівні сформованості професіоналізму.

I рівень – початковий, характерний для студентів, які мають початкові показники за більшістю критеріїв професіоналізму (визначається рівень числовим проміжком від 1,0 до 3,0). Студенти цього рівня відчують труднощі у навчанні і вербалізації думок, контакти зводяться здебільшого до отримання певної інформації: мотив досягнення не розвинутий, слабо виражена професійна усталеність і професійна спрямованість. Інтерес до особистісно орієнтованої науково-дослідницької роботи не сформований, відсутні: вміння розв'язувати професійні завдання, усвідомлення соціальної відповідальності за якість і результати своєї професійної діяльності, розуміння загальних принципів виробничих процесів, які визначають психічну готовність до праці з технікою, соціальна активність є низькою; коефіцієнт інтелекту – початковий, пізнавальна активність, творче мислення є слабо розвиненими. Науково гуманістичний світогляд, вихованість духовності і моральності знаходяться на початковій стадії розвитку. Культура праці соціолога відсутня.

II рівень – ресурсний, характеризує студентів із позитивно-пасивним ставленням до майбутньої соціологічної діяльності та процесу фахової підготовки в університеті. За більшістю критеріїв професіоналізму студенти мають середні показники (визначається рівень числовим проміжком від 3,1 до 4,0). У майбутніх соціологів мотивація професійної діяльності, професійна усталеність та професійне спрямування носять нестійкий характер, прагнення до оволодіння обраною професією у них не підкріплене активною позицією. Інтерес до особистісно орієнтованої науково-дослідницької роботи слабкий, але вміння розв'язувати професійні завдання сформовані.

Комунікативність, соціальна активність та соціальна відповідальність за якість і результати своєї професійної діяльності постійні. Коефіцієнт інтелекту – посередній, пізнавальна активність, творчість мислення – розвинені недостатньо. Науково-гуманістичний світогляд, вихованість духовності і моральності, культура соціологічної праці знаходяться на задовільному рівні розвитку.

III рівень – імітаційний, характерний для майбутніх соціологів, які виявили позитивний інтерес до майбутньої професії та процесу особистісно орієнтованої фахової підготовки в університеті. Вони мають бажання шукати нову інформацію, висувати різноманітні ідеї та гіпотези і за більшістю критеріїв професіоналізму мають підвищені показники (визначається рівень числовим проміжком від 4,1 до 4,7). Майбутнім соціологам властива добра сприйнятливості навчального матеріалу, відповідно хороша успішність, вміння розв'язувати професійні завдання, активна участь у конкурсах, олімпіадах, науково-

дослідницькій роботі, в наукових конференціях. Вони комунікативні і добре орієнтуються в інформаційному просторі, володіють іноземною мовою професійного спрямування. Їм притаманна соціальна активність, усвідомлення соціальної відповідальності за якість і результати своєї професійної діяльності. Коефіцієнт інтелекту в них хороший. Пізнавальна активність, творчість мислення, винахідливість, трансформація набутих знань – на рівні аналітико-систематичної діяльності. У студентів сформований науково-гуманістичний світогляд, їм притаманна хороша вихованість духовності і моральності особистості.

IV рівень – трансформаційний, притаманний майбутнім соціологам, пізнавальна активність яких виявлялася яскраво. Вони вміють використовувати набуті особистісно орієнтовані фахові знання, вміння та навички, спроможні займатись педагогічною діяльністю, а також вирішувати завдання теоретичного та прикладного характеру відповідно до фаху (визначається рівень числовим проміжком від 4,8 до 5,0). Пізнавальна активність студентів – на високому рівні, вони виявляють глибокі знання з фундаментальних і професійно-орієнтованих дисциплін, є активними учасниками в олімпіадах, конкурсах, наукових конференціях та науково-дослідницькій роботі. Майбутні соціологи комунікативні, професійно орієнтуються в інформаційному просторі, вільно володіють професійно спрямованою іноземною мовою, є соціально активними й усвідомлюють соціальну відповідальність за якість і результати своєї професійної діяльності. У них високий коефіцієнт інтелекту, мислення, винахідливість, трансформація набутих знань знаходяться на рівні творчої діяльності. Вони розуміють принципи роботи соціолога, які визначають психічну готовність до фахової діяльності. Студентам цього рівня притаманні науково-гуманістичний світогляд, вихованість духовності і моральності особистості, культура соціологічної праці, яскраво виражене прагнення до творчого пошуку, потреба у виборі нестандартних ситуацій, які дають можливість використання багатоманітності варіантів вирішення проблеми.

Визначення рівнів сформованості професіоналізму майбутнього соціолога дозволило нам прослідкувати динаміку формування досліджуваного утворення, виявити слаборозвинуті або відсутні компоненти, намітити шляхи подальшого розвитку та вибрати засоби й методи, за допомогою яких можна було б впливати на їхню позитивну динаміку.

Для визначення початкового рівня сформованості компонентів професіоналізму та якостей, необхідних для опанування обраною професією у студентів першого курсу, використано комплекс діагностичних методик. При вирішенні цього завдання ми спиралися на вже відомі методики вивчення окремих якостей особистості, використовували спостереження за студентами в природних умовах та спеціально створених ситуаціях, бесіди зі студентами та викладачами, анкетування, експертні оцінки та інші.

При виборі діагностичних засобів ми спирались на такі методологічні принципи, як особистісно орієнтований підхід, системність, концептуальність, стандартизацію. Принцип особистісно орієнтованого підходу ґрунтується на вивченні особистості в умовах навчально-пізнавальної діяльності. Специфіку діяльності можна зрозуміти через осмислення професійних потенцій особистості, що гарантують успіх цієї діяльності. Принцип системності вимагає вивчати компоненти особистості як цілісної системи. Принцип концептуальності передбачає наявність вихідних теоретичних і емпіричних положень про сутність явища, що вивчається. Принцип стандартизації потребує застосування спільної шкали для оцінки всіх компонентів.

Для виявлення сформованості компонентів професіоналізму використано комплекс методів, зокрема методи експертних оцінок у різноманітних модифікаціях та анкетування.

З метою встановлення готовності майбутнього соціолога до виконання професійних обов'язків нами був розроблений комплекс тестових завдань для особистісно орієнтованого педагогічного оцінювання рівнів сформованості професійних компонентів майбутніх соціологів. На основі цього комплексу створена спеціалізована комп'ютерна програма. Використовувався структурно-компонентний метод педагогічного оцінювання якостей особистості. Рівень ефективності професійної підготовки майбутнього фахівця, на нашу думку, визначається рівнем сформованості виділених компонентів, взятих у поєднанні.

Дослідження сформованості компонентів професіоналізму майбутнього соціолога проводилося методом незалежних оцінок. До експертних оцінок залучалися викладачі вищих навчальних закладів. Перед проведенням дослідження з експертами проводилися настановчі семінари, на яких детально розкривалися основні теоретичні та технологічні аспекти педагогічного оцінювання. До аналізу залучалися й студенти, які здійснювали самооцінку, що використовувалася як одна з експертних оцінок. Для оцінки рівня сформованості особистісно орієнтованих професійних компонентів майбутніх соціологів відповідно до опанування видами професійних знань, виконання видів професійних функцій, володіння видами професійної діяльності для кожного студента розроблений комплект особистих карток.

Крім того, самі учасники аналізували свої дії, оцінювали прояв свого професіоналізму в конкретній ситуації. Ця робота сприяла формуванню адекватної самооцінки студентів, своєї діяльності. Таким чином, формувалася професійна усталеність майбутніх соціологів.

Для визначення розуміння професіоналізму викладачами, які входили в склад компетентних суддів, та студентами понятійного апарата, а також суті та значення професіоналізму майбутнього соціолога респондентам було запропоновано відповісти на такі запитання:

1. Як Ви розумієте поняття "професіоналізм соціолога"?
2. Чим, на Вашу думку, відрізняється поняття "професійна компетентність", "професіоналізм", "готовність до соціолога"?
3. З яких, на Вашу думку, компонентів складається професіоналізм соціолога?
4. Ваше ставлення до професійної компетентності соціолога?
5. Ваше ставлення до соціологічного стилю мислення?
6. Яку роль, на Вашу думку, відіграє особистісно орієнтована професійна компетентність у формуванні майбутнього соціолога? У чому її значення?
7. Яку роль, на Вашу думку, відіграє соціологічне мислення у формуванні майбутнього соціолога?
8. Чи потрібна професійна культура майбутньому соціологу?
9. За якими конкретними ознаками вона, на Ваш погляд, проявляється?
10. Формуванню яких із вищеназваних компонентів особистісно орієнтованої професійної компетентності Ви вважаєте за необхідне приділяти більше уваги?
11. Чи вважаєте Ви себе професійно компетентним фахівцем?

Сформованість професійної усталеності діагностувалася за методикою, запропонованою З. Н. Курлянд, що була адаптована для соціологів та оцінювала кожен ознаку від 1 до 5 [1: 43]. Потім виводили середній бал, який слугував середньою оцінкою показника "сформованість професійної усталеності" (Табл. 1.).

Таблиця 1.

Табель оцінки сформованості професійної усталеності майбутнього соціолога

№	Ознаки професійної усталеності	оцінка
1.	Впевненість у собі як соціолога	
2.	Відсутність емоційної напруженості під час виконання професійних обов'язків	
3.	Наявність вольових якостей	
4.	Швидкість реакції на зміну ситуації	
5.	Вміння приймати правильні рішення в нестандартній ситуації	
6.	Властивості та характеристики, які визначають спрямованість особистості соціолога	
7.	Знання і вміння соціолога	
8.	Задоволеність діяльністю	
9.	Нормальна втомлюваність	
	Середня оцінка за показниками (Σ за показниками / 9)	

Майбутній соціолог повинен вміти адекватно оцінювати свої успіхи і визначення завдання для успішного формування особистісно орієнтованої професійної усталеності, виокремлювати свої сильні професійні та особистісні сторони, відслідковувати всі проблеми, які виникають унаслідок особистісно орієнтованої професійної діяльності. В інтересах оптимізації процесу формування професіоналізму студента порівнювали його не з іншими студентами, а з ним самим, з його попередніми результатами, оцінювали його за індивідуальним внеском у розв'язання тих чи інших навчально-професійних та пізнавальних завдань.

Для самопізнання росту свого професіоналізму кожен студент мав перспективний план, який представляв собою персональний сценарій формування професіоналізму, вибудований на визначені перспектив саморозвитку та самовдосконалення, тобто індивідуальну карту майбутнього соціолога (Табл. 2.).

Таблиця 2.

Індивідуальна карта майбутнього соціолога

№	Якості майбутнього соціолога	Оцінка	Оцінка	Оцінка
1.	Готовність до опанування фундаментальних та професійно орієнтованих дисциплін			
2.	Участь в конкурсах, олімпіадах, науково-дослідній роботі, в наукових конференціях			
3.	Уміння розв'язувати професійні завдання			
4.	Володіння комп'ютерною грамотністю			
5.	Комунікативність			
6.	Наявність інформації			
7.	Володіння іноземною мовою професійного спрямування			
8.	Соціальна активність			

9.	Усвідомлення соціальної відповідальності за якість і результат своєї особистісно орієнтованої професійної діяльності			
10.	Гармонія з соціальним середовищем і розвиток соціальної діяльності			
11.	Коефіцієнт інтелекту			
12.	Сформованість пізнавальної активності			
13.	Творче мислення / винахідливість			
14.	Уміння розуміти загальні принципи фахової діяльності, які визначають психічну готовність до роботи з людьми			
15.	Формування науково-гуманістичного світогляду			
16.	Культура соціологічної праці			
17.	Виконання умов БЖД і охорони праці			
18.	Виховання духовності моральності			
19.	Пріоритети загальнолюдських національних цінностей			
20.	Мотивація професійної діяльності			
21.	Професійна усталеність			
22.	Професійна спрямованість			
	ПрофесіоналізмΣ			

Висновки. Педагогічна практика показала, що у більшості випадків майбутні соціологи не готові до самореалізації у власній діяльності. Їм недостатньо володіти певною професійною фаховою базою, їм необхідна особистісно орієнтована підготовка з проблем самовдосконалення та самоактуалізації. Це пов'язано з особливостями традиційної професійної підготовки майбутніх соціологів, що являє собою процес стандартизації особистості фахівця, нівелювання його індивідуальності та підпорядкування професійним зразкам поведінки. Тому формування індивідуального стилю професійної діяльності соціолога повинно починатися в стінах ВНЗ і продовжуватися в свідомій фаховій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи / З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2005. – 399 с.
2. Архангельский С. И. Качественно-количественные критерии оценки научно-познавательного процесса / С. И. Архангельский // Новые методы и средства обучения. – Москва, 1998. – № 3. – С. 7–9.
3. Низков А. А. О критериях оценки знаний, умений и навыков студентов / А. А. Низков // Проблемы высшей школы. – К. : Вища школа, 1980. – Вып. 40. – С. 36–41.
4. Сушанко В. В. Підвищення педагогічної майстерності та контроль за якістю знань : [метод. рекомендації для викладачів, учителів, студентів] / В. В. Сушанко. – Чернівці : Рута, 1996. – С. 14–16.
5. Рогов Е. И. Личность в педагогической деятельности / Е. И. Рогов. – Ростов н / Д : РГПУ, 1994. – 240 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kurlyand Z. N. Pedagogika vyshchey shkoly [Pedagogy of Higher School] / Z. N. Kurlyand. – K. : Znannya, 2005. – 399 s.
2. Arkhangel'skiy S. I. Kachestvenno-kolichestvennye kriterii otsenki nauchno-poznavatel'nogo protsesssa : [Qualitative and Quantitative Criteria of the Scientific Assessment of the Cognitive Process] / S. I. Arkhangel'skiy // Novye metody i sredstva obucheniya [New Methods and Means of Learning]. – Moskva, 1998. – № 3. – S. 7–9.
3. Nizkov A. A. O kriteriyakh otsenki znaniy, umeniy i navykov stydentov [About Criteria for the Assessment of Students' Knowledge, Skills and Abilities] / A. A. Nizkov // Problemy vysshey shkoly [Problems of Higher School]. – K. : Vyshcha shkola, 1980. – Vyp. 40. – S. 36–41.
4. Sushanko V. V. Pidvyshchennya pedagogichnoyi maisternosti ta kontrol za yakistyu znan' [Pedagogical Mastery Advance] : [metodychny rekomendatsiyi dlya vykladachiv, uchyteliv, studentiv] / V. V. Sushanko. – Chernivtsi : Ruta, 1996. – S. 14–16.
5. Rogov E. I. Lichnost' v pedagogicheskoy deyatel'nosti [Personality in Teaching Work] / E. I. Rogov. – Rostov na Donu : RGPU, 1994. – 240 s.

Матеріал надійшов до редакції 28.09. 2013 р.

Ткаченко В. В. Критерии эффективности процесса формирования профессиональных знаний, умений и привычек у будущих социологов в контексте личностно ориентированного подхода.

В статье определены критерии оценки уровня сформированности личностных и профессиональных качеств будущих социологов. Соответственно наличию компонентов профессионализма выделены уровни сформированности профессионализма будущих социологов. Охарактеризованы методологические принципы диагностики компонентов профессионализма студентов-социологов. Приведена информация относительно теоретических и эмпирических исследовательских приемов сформированности компонентов профессионализма будущих социологов.

Ключевые слова: *личностно ориентированный подход, критерии оценки сформированности профессионализма, будущее социологи.*

Tkachenko V. V. Efficiency Criteria of the Process of Future Sociologists' Professional Knowledge, Skills and Habits Formation in the Context of the Personality-Oriented Approach.

The article defines criteria for assessing the level of future sociologists' personal and professional qualities formation. Components structure of sociologists' professionalism are identified. Accordingly, the presence of professional components identified levels of the future sociologists' formed professionalism. The first level of typical students who experience learning difficulties and verbalization of thoughts is identified, contacts are reduced primarily to obtain the certain information: the motive to achieve is not developed, the weakly sustainability of the professional and vocational orientation is expressed, the interest in the personality's oriented scientific work is not formed, the ability to solve professional tasks, the awareness of the social responsibility for the quality and results of their professional activities, the understanding of general principles of working processes that determine the mental readiness to work with technology are missing, the social activity is low, IQ is basic, the cognitive activity, creative thinking are weakly developed, the scientific human outlook, education spirituality and morality are in the early stages of development. It is indicated that the second level describes students with the positive-passive attitude to the future of the sociological activity and the professional training at the university, in the future sociologists' professional, vocational and professional sustainability focus is fragile, striving for the mastery in their chosen profession is not supported by the active position, the interest in the personality oriented research work is weak, but the ability to solve professional tasks is formed. The third level is typical for future sociologists who have expressed the positive interest in the future career and the personal-oriented vocational training at the university, they have a desire to seek the new information, put forward various ideas and hypotheses and by most criteria of professionalism have elevated rates, future sociologists are characterized by the good sensitivity training material under the good performance, the ability to solve professional tasks, the active participation in contests, competitions, research work in the scientific conferences. It is found that in the fourth level the cognitive activity is clearly detected, they can use the acquired individually oriented professional knowledge and skills, are able to engage in teaching activities as well as to solve theoretical and applied issues according to the specialty; the students' cognitive activity is high, they discover the deep knowledge of the fundamental and professionally oriented disciplines, are active participants in the contests, conferences and scientific research. The principle of the individual approach, based on the personality's study in terms of teaching and learning activities is applied. The specific activity can be understood through the perception of the individual's professional potential to ensure the success of this activity. The principle of consistency requires studying the individual components as an integrated system. The conceptual principle requires the source of theoretical and empirical provisions of the essence of the phenomenon under study. The principle of standardization requires the common scale for the assessment of all components. It also provides the information regarding the theoretical and empirical research methods of forming the future sociologists' professionalism.

Key words: *personal-oriented approach, evaluation criteria of professionalism formation, future sociologists.*